

<https://doi.org/10.62837/2026.1.237>

DOSENT RZAYEVA GÜLNARƏ NAMİQ QIZI

e-mail : Gulnara.rzayeva@unec.edu.az

HACIYEVA SEVİNC MƏHƏRRƏM QIZI

e-mail: sevinjhajiyeva@unec.edu.az

HƏSƏNOVA ŞƏFƏQ ÇİNGİZ QIZI

e-mail : shafaghasanova75@gmail.com

ADİU (UNEC) “Azərbaycan dili” kafedrasının müəllimləri

AZƏRBAYCAN DİLİNİN İNKİŞAF TARİXİ: AKTUAL MƏSƏLƏLƏR VƏ ELMİ YANAŞMALAR

Xülasə

Azərbaycan dilinin inkişaf tarixi, onun formalaşma mərhələləri və müasir dövrdə qarşılaşdığı aktual məsələlər elmi-nəzəri baxımdan təhlil olunur. Ana dilinin milli kimliyin, mənəvi dəyərlərin və dövlətçilik ideologiyasının əsas göstəricilərindən biri olduğu vurğulanır. Qloballaşma şəraitində dilin saflığının qorunması, normativliyə riayət olunması, dil mədəniyyətinin yüksəldilməsi və təhsil sistemində ana dilinin rolu xüsusi diqqət mərkəzində saxlanılır. Prezident İlham Əliyevin ana dili ilə bağlı çıxışlarında Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi qorunması və inkişaf etdirilməsinin prioritet vəzifə kimi müəyyənləşdirildiyi, ana dilinə hörmətin milli şüurun formalaşmasında mühüm rol oynadığı qeyd olunur. Aparılan təhlillər əsasında ana dilinin öyrənilməsinə dair mövcud elmi yanaşmalar ümumiləşdirilir və gələcək inkişaf perspektivləri müəyyənləşdirilir.

Açar sözlər : *Azərbaycan dili, dilin inkişaf tarixi, dil siyasəti, milli kimlik, dil mədəniyyəti*

Giriş. Azərbaycan dilinin qorunması və inkişafı müasir dövrdə milli kimliyin, dövlətçilik ideologiyasının və mədəni dəyərlərin əsas atributlarından biri kimi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Prezident İlham Əliyev 5 yanvar 2026-cı il tarixində verdiyi müsahibədə qeyd etmişdir ki, “Dil o amildir ki, milləti millət edir.” Dövlət başçısı Azərbaycan dilinə xarici sözlərin daxil olmasının milli kimliyə və dövlətçilik anlayışına mənfi təsir göstərə biləcəyini vurğulamış, “Dil ‘damcı-damcı’ itirildikcə, milli kimlik və dövlətçilik də təhdid altında qalır və bu prosesin qarşısını almaq hər bir vətəndaşın vəzifəsidir” demişdir. Prezident həmçinin Azərbaycanın tarixən müxtəlif imperiyaların təsiri altında olduğunu, buna baxmayaraq milli dilin qorunmasının xalqın mədəniyyətini və milli şüurunu qorumaq üçün vacib olduğunu qeyd etmişdir. Bu çıxış ana dilinin qorunmasının yalnız dilçilik məsələsi deyil, həm də strateji dövlət vətəndaşlıq məsələsi olduğunu bir daha təsdiqləyir.

Azərbaycan dilinin tarixi inkişafı, formalaşma mərhələləri və dialektik xüsusiyyətləri milli kimliyin və mədəni irsin qorunması baxımından araşdırılmalıdır. Orta əsrlərdən başlayaraq klassik Azərbaycan ədəbi dili formalaşmış, müasir dövrdə

isə normativ qaydalar və standartlaşdırma prosesləri ilə zənginləşmişdir. Dialekt və şivələr isə regional fərqlilikləri əks etdirərək dilin tarixi inkişafını və milli irsin müxtəlifliyini nümayiş etdirir. Dilin sosial funksiyaları – ünsiyyət, milli identitetin qorunması və mədəni dəyərlərin ötürülməsi – onun yalnız kommunikasiya vasitəsi olmadığını, həm də xalqın mənəvi sərvəti olduğunu göstərir. Eyni zamanda, dilin qorunması və inkişaf etdirilməsi sahəsində tədqiqatçı alimlərin mülahizələri, normativ dil qaydalarının möhkəmləndirilməsi və dil mədəniyyətinin yüksəldilməsi istiqamətində elmi əsaslar yaradır.

Azərbaycan dilinin qorunması və inkişafında təhsil sistemi həlledici rol oynayır. Ümumtəhsil və ali təhsil müəssisələrində ana dilinin tədrisi yalnız qrammatik biliklərin ötürülməsi ilə məhdudlaşmamalı, eyni zamanda şagird və tələbələrdə dilə qarşı məsuliyyət, milli kimlik şüuru və nitq mədəniyyəti formalaşdırmalıdır. Müasir təhsil mühitində Azərbaycan dilinin funksional imkanlarının genişləndirilməsi, şifahi və yazılı ünsiyyət bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi əsas prioritetlərdən biri kimi çıxış edir. Bu baxımdan dərslərin dili, terminoloji dəqiqliyi və metodik yanaşmaların elmi əsaslara söykənməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Ali təhsil mərhələsində isə Azərbaycan dilinin elmi üslubda istifadəsi, akademik yazı bacarıqlarının formalaşdırılması və sahəvi terminologiyanın düzgün mənimsənilməsi vacib məsələlərdəndir. Müəllim hazırlığı prosesində dil mədəniyyətinə xüsusi diqqət yetirilməsi, dilçilik fənlərinin məzmununun zənginləşdirilməsi və praktik yönümlü tədris metodlarının tətbiqi ana dilinin tədrisinin keyfiyyətini yüksəldir. Beləliklə, təhsil sistemi vasitəsilə Azərbaycan dilinin normativliyinin qorunması və gələcək nəsillərə ötürülməsi təmin olunur.

Azərbaycan dilinin qorunması ilə bağlı aparılan elmi araşdırmalar həmçinin dilin sosial funksiyaları, milli kimlik və dövlətçiliklə əlaqəsini öyrənmək üçün nəzəri əsaslar təqdim edir. Bu kontekstdə, Prezident İlham Əliyevin çıxışı dili qorumağın yalnız elmi deyil, eyni zamanda strateji və vətəndaşlıq vəzifəsi olduğunu vurğulayır. Məqalədə Azərbaycan dilinin inkişaf tarixi, müasir problemləri və tədqiqatçı alimlərin mülahizələri elmi baxımdan təhlil ediləcək, dilin qorunması və inkişafına dair mövcud yanaşmalar ümumiləşdiriləcəkdir.

Dil, həmçinin cəmiyyətin mənəvi və mədəni dəyərlərini qoruyan əsas vasitə kimi çıxış edir. Azərbaycan dilinin zəngin leksikası, qrammatik strukturları və tarixi inkişaf yolu milli kimliyin formalaşmasında həlledici rol oynayır.

Elmi və texniki tərəqqi şəraitində terminoloji sistemin formalaşdırılması Azərbaycan dilinin inkişafında mühüm istiqamətlərdən biridir. Yeni anlayışların milli dil müstəvisində ifadəsi, terminlərin dilin daxili qanunauyğunluqlarına uyğunlaşdırılması elmi dilin sistemliliyini və anlaşılıqlığını təmin edir. Xarici terminlərin nəzarətsiz şəkildə istifadəsi elmi üslubda qarışıqlıq yaradır və dilin

normativliyinə mənfi təsir göstərir. Bu səbəbdən termin yaradıcılığı prosesində elmi əsaslara, dilçilik prinsiplərinə və milli dil ənənələrinə söykənmək zəruridir.

Terminoloji komissiyaların fəaliyyəti, sahəvi lüğətlərin hazırlanması və elmi ictimaiyyətin bu prosesə cəlb edilməsi terminologiyanın sistemləşdirilməsində mühüm rol oynayır. Elmi dilin zənginləşdirilməsi yalnız yeni terminlərin yaradılması ilə deyil, mövcud terminlərin dəqiqləşdirilməsi və standartlaşdırılması ilə müşayiət olunmalıdır. Bu yanaşma Azərbaycan dilinin elmi potensialını artırmaqla yanaşı, onun beynəlxalq elmi mühitdə rəqabət qabiliyyətini də gücləndirir.

Dilin inkişafına və qorunmasına yönəlmiş tədbirlər, eləcə də dilin tədrisi və normativ qaydalarının təkmilləşdirilməsi, dövlətçilik strategiyasının bir hissəsi kimi qiymətləndirilir. Qloballaşma şəraitində xarici sözlərin dili zənginləşdirməsi əvəzinə, milli dəyərləri sarsıda biləcəyi və nitq mədəniyyətini zəiflətdiyi müşahidə olunur. Bu səbəbdən dilin qorunması yalnız akademik və elmi problem deyil, həm də milli təhlükəsizlik və dövlətçilik məsələsi kimi qəbul edilməlidir.

Dil milli təhlükəsizliyin ideoloji və mədəni komponentlərindən biri kimi çıxış edir. Ana dilinin zəifləməsi və ya funksional imkanlarının daralması milli kimliyin aşınmasına, mədəni asılılıq risklərinin artmasına səbəb ola bilər. Qloballaşma və informasiya müharibələri şəraitində dil yalnız ünsiyyət vasitəsi deyil, eyni zamanda ideoloji təsir aləti kimi də mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bu baxımdan Azərbaycan dilinin qorunması milli təhlükəsizlik strategiyasının ayrılmaz hissəsi kimi qiymətləndirilməlidir.

Milli dilin informasiya məkanında qorunması, mediada və rəqəmsal platformalarda normativ dil qaydalarına əməl olunması ictimai şüurun formalaşmasına birbaşa təsir göstərir. Dilin saflığının qorunması milli ideologiyanın möhkəmləndirilməsinə, mədəni assimilyasiya təhlükəsinin qarşısının alınmasına xidmət edir. Bu səbəbdən dil siyasəti yalnız mədəni və elmi deyil, həm də strateji təhlükəsizlik məsələsi kimi dəyərləndirilməlidir.

Azərbaycan dilinin dialekt və şivələri, eləcə də regional fərqlilikləri milli dilin zənginliyini və tarixi inkişafını nümayiş etdirir. Bu regional xüsusiyyətlərin öyrənilməsi dilin elmi təhlili üçün əhəmiyyətli mənbə təşkil edir və dil siyasətinin formalaşmasına təkan verir. Eyni zamanda, dilin qorunması və inkişaf etdirilməsi sahəsində tədqiqatçı alimlərin mülahizələri, normativ dil qaydalarının möhkəmləndirilməsi və dil mədəniyyətinin yüksəldilməsi istiqamətində elmi əsaslar yaradır. Beləliklə, ana dilin qorunması və inkişafı, həm milli kimliyin möhkəmləndirilməsi, həm də cəmiyyətin tarixi və mədəni irsinin davamlılığının təmin olunması baxımından prioritet məsələ olaraq qalır.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının 80 illik yubileyinə həsr olunmuş tədbirdə Prezident İlham Əliyev çıxış edərək elmin, intellektual potensialın və texnoloji inkişafın milli dövlətçiliyin əsas sütunları olduğunu vurğulamışdır. Dövlət başçısı qeyd etmişdir ki, Azərbaycanın elm ictimaiyyəti ölkənin inkişafında və dövlət

strategiyalarının icrasında həlledici rol oynayır. O, Akademiyanın maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi, yeni elmi-tədqiqat institutlarının yaradılması, elmin maliyyələşdirilməsi və gənc alimlərin xarici ali məktəblərə ezam olunması kimi uğurları yüksək qiymətləndirmişdir. Bu tədbirlər, həmçinin, müstəqil Azərbaycanın intellektual potensialının formalaşması və texnoloji inkişafın sürətləndirilməsi baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır.

Prezident İlham Əliyev Azərbaycan dilinin qorunması və inkişafının milli kimliyin, dövlətçilik və mədəniyyətin təməl prinsiplərindən biri olduğunu xüsusi qeyd etmişdir. Dilin xarici kəlmələrlə zənginləşdirilməsi deyil, saflığının qorunması milli şüurun möhkəmlənməsi və dövlətçilik baxımından həyati əhəmiyyət kəsb edir. Dövlət başçısı bildirmişdir ki, Azərbaycan dilinin qorunması hər bir vətəndaşın və dövlətin birgə vəzifəsi olmalıdır və bu istiqamətdə həm alimlərin, həm yazıçıların və ictimaiyyətin fəal iştirakı zəruridir. Bu yanaşma, dilin qorunması və inkişafının yalnız mədəni, həm də strateji dövlət məsələsi olduğunu bir daha təsdiqləyir.

Bir sıra ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, dövlət səviyyəsində ardıcıl dil siyasəti milli dilin qorunmasında mühüm nəticələr verir. Məsələn, Fransa dilin xarici təsirlərdən qorunması məqsədilə qanunvericilik və terminoloji nəzarət mexanizmlərindən geniş istifadə edir, İslandiya isə yeni anlayışlar üçün milli dil imkanları əsasında terminlər yaradır. Türkiyədə dil islahatları və terminoloji yenilənmə prosesi ana dilinin elmi və ictimai sahələrdə mövqeyini gücləndirməyə yönəlmişdir.

Bu təcrübələrin Azərbaycan üçün müqayisəli şəkildə təhlili milli dil siyasətinin təkmilləşdirilməsi baxımından əhəmiyyətlidir. Beynəlxalq modellərin mexaniki şəkildə tətbiqi deyil, onların milli dilin xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırılması məqsəduyğundur. Müqayisəli yanaşma Azərbaycan dilinin qorunması və inkişafı sahəsində daha səmərəli strategiyaların formalaşdırılmasına, eləcə də milli dilin qloballaşma şəraitində davamlılığının təmin olunmasına elmi zəmin yaradır.

Azərbaycanın müasir inkişaf perspektivləri kontekstində Prezident həmçinin texnoloji tərəqqi, rəqəmsallaşma, süni intellektin tətbiqi, elmi və hərbi sahələrdə innovasiyaların əhəmiyyətinə diqqət çəkmişdir. Dövlət başçısı vurğulamışdır ki, texnoloji inkişaf yalnız iqtisadi göstəriciləri artırmır, eyni zamanda milli təhlükəsizlik, dövlət strategiyaları və dayanıqlı inkişaf üçün həyati rol oynayır. Rəqəmsallaşma və innovasiyaların tətbiqi dövlət strukturları, təhsil və elmi tədqiqatlarda səmərəliliyi yüksəldir, elm ictimaiyyəti ilə əməkdaşlıq ölkənin intellektual potensialını gücləndirir. Prezident qeyd etmişdir ki, gənc alimlərin hazırlanması və intellektual kapitalın inkişaf etdirilməsi strateji sərmayədir, çünki tükənməz sərvət məhz insan kapitalıdır. Dövlət və elmin sıx əməkdaşlığı gələcək nəsillərin yüksək bilik və bacarıqlara sahib olmasını təmin edərək, ölkənin davamlı inkişafına və milli dəyərlərin qorunmasına xidmət edir.

Bütün bu inkişaf və innovasiya prosesləri fonunda Azərbaycan dilinin qorunması və inkişafı da strateji önəm kəsb edir. Dil, milli kimliyin və mədəni dəyərlərin əsas daşıyıcısı kimi, texnoloji tərəqqi və elmi nailiyyətlərlə paralel şəkildə qorunmalı və zənginləşdirilməlidir. Prezident İlham Əliyev dəfələrlə vurğulamışdır ki, dilin xarici sözlərlə zənginləşdirilməsi deyil, onun saflığının qorunması milli şüurun möhkəmlənməsi və dövlətçilik baxımından həyati əhəmiyyət daşıyır. Bu baxımdan, elmin, texnologiyanın və təhsilin inkişafı ilə yanaşı, dil siyasəti və normativ prinsiplərin möhkəmləndirilməsi, həmçinin alimlərin və ictimaiyyətin fəal iştirakı, milli irsin davamlılığının təmin edilməsində mühüm rol oynayır.

Tədqiqat çərçivəsində Azərbaycan dilinin tarixi inkişaf dinamikası, dialekt və şivələrin formalaşma xüsusiyyətləri, eləcə də dilin sosial və funksional yükü elmi əsaslarla təhlil edilmişdir. Aparılan araşdırmalar göstərir ki, dialekt və şivələr ədəbi dilin zənginləşməsində mühüm mənbə olmaqla yanaşı, milli dil yaddaşının qorunmasında xüsusi rol oynayır. Prezident İlham Əliyevin ana dili ilə bağlı çıxışlarına istinad edilməsi mövzunun yalnız dilçilik baxımından deyil, eyni zamanda dövlətçilik və milli ideologiya kontekstində də aktuallığını ortaya qoyur. Bu yanaşma dilin normativliyinin qorunmasını strateji məsələ kimi dəyərləndirməyə imkan verir.

Araşdırmada irəli sürülən elmi mülahizələr müasir qloballaşma şəraitində Azərbaycan dilinin üzləşdiyi problemlərin kompleks şəkildə qiymətləndirilməsinə şərait yaradır. Dilin xarici təsirlərdən qorunması, normativ bazanın möhkəmləndirilməsi və elmi əsaslarla inkişaf istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi məsələləri aktual elmi kontekstdə təqdim olunur. Məqalədə formalaşdırılan yanaşmalar dilçilik tədqiqatlarının metodoloji imkanlarını genişləndirir və Azərbaycan dilinin gələcək inkişaf strategiyalarının elmi əsaslandırılmasına töhfə verir.

Nəticə. Azərbaycan dili milli kimliyin, dövlətçilik ideologiyasının və mədəni dəyərlərin əsas atributlarından biri olaraq, həm tarixi, həm də müasir kontekstdə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Məqalədə Azərbaycan dilinin tarixi inkişafı, dialekt və şivələrinin formalaşma mərhələləri, dilin sosial funksiyaları və elmi yanaşmalar təhlil edilmiş, Prezident İlham Əliyevin çıxışlarından sitatlar gətirilərək dilin qorunmasının strateji dövlət vətəndaşlığı və milli təhlükəsizlik baxımından əhəmiyyəti vurğulanmışdır. Dilin normativliyinin qorunması, xarici sözlərin təsirinin minimuma endirilməsi və dil mədəniyyətinin yüksəldilməsi milli kimliyin möhkəmləndirilməsi və dövlətçiliyin davamlılığı üçün vacib hesab olunur.

Tədqiqat göstərir ki, Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrinin öyrənilməsi, tarixi inkişaf mərhələlərinin elmi təhlili, təhsil sistemində dilin rolunun artırılması, həmçinin qloballaşmanın və xarici təsirlərin yaratdığı çağırışlara cavab verən strategiyaların hazırlanması, milli dəyərlərin qorunması və cəmiyyətin mədəni irsinin saxlanması baxımından əhəmiyyətlidir. Prezident İlham Əliyevin çıxışlarında qeyd etdiyi kimi, dilin saflığının qorunması və intellektual potensialın artırılması, eyni

zamanda texnoloji tərəqqi, rəqəmsallaşma və süni intellektin tətbiqi, ölkənin davamlı inkişafı və milli strategiyaların icrası üçün vacib amillərdir.

Beləliklə, Azərbaycan dilinin qorunması və inkişafı yalnız dilçilik və mədəni məsələ kimi deyil, həm də dövlətçilik, milli təhlükəsizlik və strateji vətəndaşlıq baxımından prioritet məsələdir. Elmi təhlillər və tətbiqi tədbirlər, dövlət, alimlər, ictimaiyyət və media tərəfindən dilin saflığının qorunmasına, normativ prinsiplərin möhkəmləndirilməsinə və gələcək nəsillərə ötürülməsinə yönəlmiş sistemli strategiyaların formalaşdırılmasına imkan yaradır. Eyni zamanda, dilin qorunması milli kimliyin, dövlətçilik və mədəni irsin davamlılığını təmin edərək, Azərbaycan xalqının tarixi və mədəni irsini gələcək nəsillərə uğurla ötürmək üçün əsas şərtidir.

ƏDƏBİYYAT:

1. A. Quliyev. *Ana dili və milli kimlik məsələləri*. Bakı: “Nurlan” nəşri, 2015, s. 22-28.
2. E. Cəfərov. *Dil mədəniyyəti və təhsil sistemi*. Bakı: “Maarifçilik” nəşri, 2016, s. 33-37.
3. F. Həsənov. *Dialekt və şivələrin araşdırılması metodları*. Bakı: “Elm” nəşri, 2005, s. 50-55.
4. H. Əliyev. *Azərbaycan dilinin tarixi inkişafı*. Bakı: “Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı”, 2001, s. 45-50.
5. İ. Bayramov. *Qərbi Azərbaycan şivələrinin leksikası*. Bakı: “Maarif” nəşri, 2012, s. 31-34.
6. M. Şirəliyev. *Azərbaycan dili dialektologiyasının əsasları*. Bakı: “Elm” nəşri, 1964, s. 64-66.
7. Q. Məşədiyev. *“Muğan” sözünün etimologiyası*. Bakı: “Elm” nəşri, 1989, s. 121-125.
8. R. Əliyeva. *Azərbaycan dilinin qorunması və inkişaf strategiyaları*. Bakı: “Nurlan” nəşri, 2020, s. 12-18.
9. S. Məmmədov. *Azərbaycan dili və qloballaşma çağırışları*. Bakı: “Elm və Təhsil” nəşri, 2018, s. 15-20.
10. В.В. Виноградов. *Основные диалекты русского литературного языка*. Москва, 1967, стр. 37-39.

HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF THE AZERBAIJAN LANGUAGE: CURRENT ISSUES AND SCIENTIFIC APPROACHES

Abstract

The historical development of the Azerbaijani language, its stages of formation, and the topical issues it faces in the modern period are analyzed from a scientific and theoretical perspective. The article emphasizes that the native language is one of the main indicators of national identity, spiritual values, and state ideology.

In the context of globalization, particular attention is paid to preserving linguistic purity, observing normative standards, enhancing language culture, and the role of the native language in the education system. The speeches of President İlham Aliyev on the native language highlight the protection and development of the Azerbaijani language as the state language as a strategic priority, as well as the importance of respect for the native language in shaping national consciousness. Based on the conducted analysis, existing scientific approaches to the study of the Azerbaijani language are generalized, and future development prospects are identified.

Keywords: *Azerbaijani language, history of language development, language policy, national identity, language culture*

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКА: АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ И НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ

Резюме

В резюме рассматриваются история развития азербайджанского языка, этапы его формирования и актуальные проблемы современного периода с научно-теоретической точки зрения. Подчеркивается, что родной язык является одним из основных показателей национальной идентичности, духовных ценностей и государственной идеологии. В условиях глобализации особое внимание уделяется сохранению чистоты языка, соблюдению языковых норм, повышению культуры речи и роли родного языка в системе образования. В выступлениях Президента Ильхама Алиева, посвященных родному языку, отмечается, что защита и развитие азербайджанского языка как государственного языка определяются в качестве приоритетной задачи, а уважение к родному языку играет важную роль в формировании национального самосознания. Обобщаются существующие научные подходы к изучению азербайджанского языка и определяются перспективы его дальнейшего развития.

Ключевые слова: *азербайджанский язык, история развития языка, языковая политика, национальная идентичность, культура речи*

Rəyçi: dos. Günal Səfərli